

POPOTNA PISMA PO KRIVICI "POZABLJENEGA" SLAVJANOFILA

Stretnutie s Európou. Listy Vasilija Panova matke Márii Panovovej z ciest po strednej a juhovýchodnej Európe v rokoch 1841 - 1843. Zostavili Tatiana Ivantyšinová a Marina Dostaľová. Bratislava: Slovac Academic Press, 1996. 130 strani.

Od druhe polovice 30. let 19. stoletja naprej se začne v ruskih akademskih krogih vedno bolj uveljavljati zanimanje za slovanstvo kot etnični in kulturni fenomen. K temu sta gotovo pripomogli ustanovitvi kateder slavistike na Moskovski in Petrograjski univerzi, prevodi del Šafárika, Kollára in drugih slovanskih literatov in znanstvenikov, kakor tudi povečan interes za samo rusko zgodovino in ljudsko slovstvo. Obenem se v tem času med slovanskimi narodi srednje Evrope vedno bolj krepi narodna samozavest, narodni prepoved se bliža vrhuncu in v 40. letih ponekod že odkrito prehaja v nacionalizem, žive pa so tudi različne teorije oz. pogledi na slovanstvo kot integralni del narodnih gibanj.

Eno najtransparentnejših oblik zanimanja ruskih izobražencev za slovanstvo predstavljajo njihova potovanja po slovanskih deželah srednje in jugovzhodne Evrope, na katerih so v večini primerov nastali tudi razni dnevniki, zapisi, potopisi ali pisma, preko katerih so ti t. i. slavjanofili na različne načine informirali in navduševali svoje rojake z etnografskimi, geografskimi, kulturološkimi in zgodovinskimi opisi Slovanov in slovanskih dežel izven okvira Rusije.

Potovanja ruskih izobražencev po deželah srednje in zahodne Evrope v prvi polovici 19. stoletja, spoznavanje evropskega načina življenja in njegovo primerjanje z Rusijo, lahko z uvodnimi besedami urednice knjige T. Ivantyšinove označimo kot posebni sociokulturni pojav, ki je našel izraz v ruski literaturi tega obdobja, vplival na formiranje ruske filozofije in kulture in je v določenih obdobjih veljal kar za nekakšno kulturno neizogibnost oz. pravo modo.

Podobno velja za »odkrivanje« slovanskih dežel v drugi polovici 30. in v 40. letih 19. stoletja,

ko (v povezavi s formiranjem modernega ruskega naroda) pojem slovanske civilizacije kot nasprotja romansko-germanske Evrope postane temeljni kamen argumentacije slavjanofilov v sporih z zahodnjaki o zgodovinski in kulturni identiteti Rusije.

Od druge polovice 30. let je slovanske dežele obiskalo več ruskih izobražencev, med katerimi so bili iz znanstvenega gledišča najpomembnejši nekateri slavisti. Vedno bolj pa se, kot že rečeno, za potovanja odločajo tudi ljudje pod močnim vplivom panslavističnega odnosa do slovanskih narodnih gibanj, ki se v svojih zapisih kompleksnejše kot ostali popotniki lotevajo kulture, družbenega življenja in nastajajočih političnih ambicij Slovanov. Njihov pogled sicer še ni apriori ideološki, vendar pa že napoveduje poznejši idejni razvoj slavjanofilstva.

Pisma Vasilija Panova najlepše pričajo o tem prvem »slovanskem« obdobju mladih slavjanofilov, poleg tega pa je ta termin (kot mlade slavjanofile je označil svoje prijatelje - absolvente Moskovske univerze in sodelavce Moskovskega zbornika) uporabil prav Panov v pismu I. I. Sreznjevskemu,¹ enemu izmed pri nas najbolj znanih ruskih popotnikov po slovanskih (in slovenskih) deželah.

Vasilij Panov, avtor pisem, ki jih v ruskem originalu ter slovaškem prevodu predstavlja knjiga, je izhajal iz premožne plemiške posestniške družine, s slavjanofilskim krogom pa se je zbližal v času študija na Moskovski univerzi, konec 30. let. Od leta 1840 naprej je dosti potoval po Evropi, predvsem Italiji (tudi skupaj z N. V. Gogoljem, kateremu je pomagal prepisovati njegova dela), jeseni 1841 se je v Berlinu vpisal na univerzo, marca 1842 pa je bil Panov že v Pragi, kjer se je začelo njegovo *slovansko potovanje*, o katerem bo govora malce pozneje. Po vrnitvi v domovino l. 1843, se je zaposlil v Arhivu mini-

¹ Izmael Ivanovič Sreznjevskij (1812 - 1880), slavist, univerzitetni profesor in akademik. Med leti 1839 - 1842 je potoval po slovanskih deželah in l. 1841 prišel v Slovenijo. Tako kot za njim Panov je pisal svoji materi in v svojih pismih podrobno predstavljal pokrajine in ljudi, katere je srečeval oz. njihovo kulturo ter navade. Spoznal je skoraj vse slovanske dežele in se med drugimi srečal s Kopitarjem, Prešernom, Dajnikom, Vrazom in Majarjem. Zanimivi so njegovi zapisi o slovenskem jeziku in folklori, še posebej zabavna pa opažanja slovenske piske »kulture«, pobožnosti ter čednih Mick. Iv. Merhar: I. Sreznjevskij na Slovenskem, Dom in svet, 1899, št. 5., str. 129 - 132; št. 6., str. 161 - 166; št. 7., str. 193 - 197.

strstva za zunanje zadeve, večino svoje energije pa je vlagal v urejanje slavjanofilskega Moskovskega zbornika, nekaj pa tudi sam publiciral. Vendar pa njegovo delo nikoli ni doseglo vpliva in slovesa nekaterih njegovih slavjanofilskih sodobnikov in tovarišev,² k čemur je gotovo pripomogla tudi njegova prezgodnja smrt l. 1849. Zato velja Panov za po krivici »pozabljenega« slavjanofila.

A vrnimo se k njegovemu potovanju in pismom, ki jih je (skupaj 11) pisal svoji materi Mariji Aleksandrovni in jo v njih obveščal o svojih doživetjih in opažanjih. Pisma so pisana izredno emotivno in izdajajo silno navezanost na mater, družino in domovino, takšen prijateljski in bližnji odnos pa lahko pri ruski potopisni literaturi najdemo le še pri Sreznevskemu.

Panov se je iz Prage vrnil v Berlin, s potovanjem pa nadaljeval po Gornjem in Spodnjem Lužiškem, kjer ga je zanimalo (tako kot tudi sicer) predvsem življenje preprostega slovanskega prebivalstva in njegov jezik in folklor. Vedno bolj izrazit je postajal njegov interes za etnografijo (kot vodnik mu je služil Šafárikov »Slovanski narodopis«), kar je razvidno predvsem iz poznejših pisem iz slovanskega juga. Septembra 1842 ga je pot privedla do Dunaja (tam se je med drugim srečal z Jernejem Kopitarjem), potoval je po Gradiščanskem in prispel do Gradca. Nato je prepotoval slovensko ozemlje, se v Trstu vkrcal na ladjo in nadaljeval z odkrivanjem južnoslovanskih dežel. Prav njegovo potovanje po Dalmaciji, Črni gori in Hercegovini se zdi najzanimivejše. Eksotike mu ni predstavljala samo narava, temveč tudi posebne navade, folklor in patriarhalni način življenja in včasih celo malce nevarna pot po turškem ozemlju. Srečanju s pravoslavnim srbsko-črnogorskim prebivalstvom je Panov posvetil še posebno pozornost, vprašanju pravoslavja pa nasploh namenja še več prostora kot etnični (so)pripadnosti Slovanov. V nadaljevanju poti je obiskal še Zagreb, Novi Sad, Beograd in Pešto, njegova zadnja postaja na poti po slovanskih deželah pa je bila Bratislava. O intenzivnosti poti, pa tudi o slovanski gostoljubnosti in naklonjenosti do ruskih popotnikov, nam govori že dejstvo, da se je Panov na svoji poti srečeval in družil z najpomembnejšimi slovanskimi osebnostmi tistega časa, kot so bili denimo Šafárik, Jungmann, Palacký, Vuk Ka-

radžić, Kopitar, Sava Tekelija, Petar II. Petrović Njegoš, Ljudevit Gaj, Kollár, Štúr idr.

Za razliko od Sreznevskega Panov Slovencem ni namenjal večje pozornosti in se njegov interes zanje še zdaleč ne more primerjati s tistim, ki ga nameni denimo Pragi, Dubrovniku ali Črni gori. Kljub temu pa v svojem petem pismu materi, napisanem že v Cetinju oz. Dubrovniku oktobra 1842, kar nekaj prostora nameni tudi slovenskim deželam in njihovim prebivalcem. Svojo pripoved začne z odhodom iz Wiener Neustadta:

»Drugi dan, 18./6. septembra³ sem se z diližanso [poštno kočijo oz. izvoščkom, op. T. K.] odpravil v Gradec, kamor sem prispel v ponedeljek zjutraj. Tam sem preživel dva dni, pretežno v čitalnici Johanneuma - to je naziv stavbe in institucije, v kateri je knjižnica, muzej, zbirka antikvit, zgodovinska, naravoslovna družba itd. Njen ustanovitelj je bil nadvojvoda Johann in po njem je tudi poimenovana. Tam sem našel knjige in časopise, povezane samo s Štajersko in jih je težko najti kje drugje. V njih sem dobil nekaj koristnih informacij za moje nadaljnje potovanje. Tja [v Johanneum, op. T. K.] me je odvedel profesor slovenskega jezika na Graški univerzi Koloman Kvas⁴, za katerega sem imel Šafarikovo priporočilo in je bil moj vodič po Gradcu. Od njega sem dobil tudi nekakšne učbenike slovenskega jezika za začetnike.

Vsi Slovani, ki živijo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, kot tudi na nekaterih ogrskih področjih, ki mejijo na Štajersko, sami sebe imenujejo Slovenci, po nemško pa Vendi. Vsi govorijo isto narečje, skoraj enako kot je srbsko in hrvaško. Ampak tako kot povsod se vsaka pokrajina malce razlikuje s posebno izgovorjavo in nekaterimi svojimi izrazi. Prav tako imajo veliko svojih krajevnih imen. Ta imena se naprej členijo do neskončnosti in samo po njih se med seboj razlikujejo. Pri tem pa kadar koga, ki se ne smatra za Nemca, vprašate »Kdo si?«, vsakdo odgovori: »Jaz sem Sloven (ali Slovenec)« ali »jaz sem

² Npr. D. A. Valufjev, N. A. Rigelman, F. V. Čižov, I. I. Sreznevski...

³ Vst datumt so vodent tako po gregorijanskem kot julijanskem koledarju.

⁴ Koloman Kvas (1790, Sv. Jurij ob Ščavnici - 1867, Gradec). Od l. 1823 do l. 1867 profesor slovenščine na graškem liceju. Glede pravopisnega vprašanja zagovornik danjčice, po njeni prepovedi v šolali l. 1838 pa se opri-me gajice. V l. 1848/49 je nekaj časa predsedoval graški Sloveniji, čeprav se politično ni udeleževal. Slovenski biografski leksikon, Prva knjiga, Ljubljana 1925-1932, str. 601-603.

Slovenka«. Prav tako kot sem v hrvaških vaseh, do katerih sem zašel na poti iz Novega mesta [mišljen je Wiener Neustadt, op. T.K.] srečal kakšno deklico in jo vprašal: »Ali si ti Hrvatica?« in je vsaka veselo odgovorila: »Je, je«, torej »Da, da«.

21./9. septembra je zapustil Gradec in se ob petih zjutraj s kočijo odpravil v Maribor, opremljen s Kvasovim pismom, naslovljenim na vse vaške duhovnike, do katerih bi lahko prišel med potovanjem po Spodnjem Štajerskem. Vendar pa o tem, da bi se kje ustavil in se s katerim izmed njih sestal, Panov ne poroča. V kočiji si je lahko delal zapiske o deželi, ki jo je spoznaval med potjo, izvemo pa tudi za stroške potovanja s kočijo. »Cene v teh kočijah so neobičajno nizke: z Gradca do Maribora je približno 9 milj ali 63 vrst, zase in za prtljago pa sem plačal zlatnik in 20 krajcarjev, torej približno tri rublje.«

S tem podatkom se njegovo zanimanje za Slovence konča, saj v nadaljevanju že poroča o tržaških doživetjih.

Pomen pisem Vasilija Panova v letih 1841-43 se po besedah urednice Ivantyšinove (sicer specialistke za vprašanja in koncepte slovstva v 19. stoletju, zaposlene na Zgodovinskem institutu Slovaške Akademije znanosti v Bratislavi) skriva predvsem v tem, da zapolnjujejo doslej preveč fragmentarno sliko odnosov slavjanofilov do Slovanov v srednji in jugovzhodni Evropi v 40. letih. Panov namreč ne izhaja samo iz teoretičnih presoj, temveč predvsem iz svojih izkušenj. Kot opazovalec je trezen in stvaren, kljub pogostemu navdušenju pa poskuša ostati tudi kritičen. Razen tega je med vsemi ostalimi mladimi slavjanofili najpopolnejše dojemal srečanje z ideologijo slovanskega nacionalizma. S svojimi zaključki je končno (z namenom pomagati Slovanom) želel seznaniti tudi rusko politiko, vendar pa realizacija oz. uspeh teh prizadevanj žal nista znana.

Tone Kregar

PARADOKSI HENRIKA TUME

Henrik Tuma (1858 - 1935) je v galeriji slovenskih osebnosti čisto svojevrsten lik, nekak neznan znanec: kdor se količkaj zanima za domačo politično zgodovino, se mu kratko malo ne more izogniti, hkrati pa ga le stežka ulovi v

kolikor toliko zadovoljive besedne oznake. Razlog za to ni morebiti pomanjkanje vsakovrstnih pričevanj o njegovem delu, temveč izjemna življenjska dinamika, ki ga je v različnih obdobjih silila k zelo netipičnemu ravnanju. Njegova usoda je pravzaprav en sam paradoks: v mladosti je za svoj temeljni vrednotenjski kriterij izbral izkustveno modrost, v zrelih letih in starosti pa je prisegal na marksistično-leninistično dogmatiko, ki jo je poznal zgolj iz potiskanega papirja. Kot študent se je hotel "iz prve roke" seznaniti z življenjskim slogom najrazličnejših družbenih slojev (pri Regenu dunajskega meščanstva, pri grofu Welserheimbu avstro-ogrske aristokracije) in pokrajin (številna potovanja in izleti), s čimer je bil povsem podoben največjemu slovenskemu svetovljanu Pavlu Turnerju (1842 - 1924; podobnost med njima je mestoma prav nenavadna; oba sta se npr. učila madžarščine, kar je bilo med njunimi rojaki ne le tedaj sila nenavadno početje), po "idejni preosnovi" v marksista pa ga celo kritične misli očitvidca usodnega ruskega leta 1917 - nečaka Ferdinanda Leva Tume (1883 - 1961) - niso mogle omajati v apodiktični sodbi o boljševiskem voditelju, ki se je glasila takole: *"Lenina bo štela zgodovina med duhovne orjake našega stoletja; vsak ga sme slaviti. /.../ Jaz sem prepričan, da je ta veliki um preminil prezgodaj zaradi notranje borbe med veliko idejo v sebi in nizko vsakdanjostjo okoli sebe, ker so ga ovirali mali duhovi pri vsakem koraku in so mu onemogočili, da bi izvršil delo osvoboditve ne le ruskega kmeta in delavca, ampak celega delovnega človeštva."*¹ Miselni radikalizem je bil za Tumo končna stopnja osebne razvoja, iščoča prožnost v okvirih najrazličnejših realnih možnosti pa le prehodni pojav. Pri večini ljudi je pot ravno obratna.

Nadalje je mogoče videti precejšen paradoks v Tumovi strastni zavezanosti slovenstvu, ki ga je v prazgodovinskih mislih vodila na kaj čudna pota (bil je naš prvi absolutni avtohtonist: Slovenci so po njegovem sploh prvi ljudje v Vzhodnih Alpah), in hkratnem povsem nekritičnem navduševanju nad internacionalistično ideologijo leve socialdemokracije in komunizma (obsojal je z "nacionalističnim duhom nasičene" socialdemokratske revizioniste, ki so se ob koncu 1. svetovne vojne navduševali nad Jugoslavijo). Narodnost je zanj nekaj takega kot za socialistič-

¹ Prvi junij 1924 v Trbovljah. stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. Tretja izdaja, Ljubljana 1974, 184, 185.